

A „SZEGÉNY FEJEDELEM” ÉS A RELIGIÓK

János Zsigmond

Négy évszázaddal ezelőtt az erdélyi diéta a katolikus vallás mellett az evangélikus, református és unitárius felekezeteket is „bevett” vallásoknak fogadta el, s ezzel lezárta az Európa nagy részén végigvonuló protestantizmus három fő irányzatának meghonosodási folyamatát a fejedelemség területén.

A XV. századi Itália gazdag polgárságának hanyatlásával meggyengül a humanizmus sugárzása a kontinens más részei felé, s a XVIII. század felvilágosított polgári eszméket hordozó francia irodalmának jelentkezősége a reformáció válik domináló szellemi áramlattá. A hitújítás — természetesen — a teológia dogmavilágából meríti fegyvereit, de főleg kálvini irányzata már burzsoá köztársasági eszméket képvisel, s fejlettebb nyugati országokban feudalizmusselleges mozgalomként jelentkezik. Míg a reformációt be nem fogadó Itáliában és Spanyolországban a könyvnyomtatás elterjedésével erőteljes anyanyelvi irodalom virágzik fel, s Franciaország irodalma is független az ott jelentkező reformációtól, a humanizmus

egy-egy vívmányai a reformáció közvetítésével érkeznek meg a közép- és észak-európai népekhez. Így az aránylag gyenge polgársággal rendelkező Németországban a népi nyelvű világi és teológiai irodalom kibontakozása egybeesik a reformációval. Még fokozottabban érvényes ez a Németországtól keletre fekvő, protestantizmus érintette területekre.

A reformáció hulláma súlyos társadalmi és politikai válsággal küzdő, a török és Habsburg harapófogóban önálló fejedelemséggé szervezkedő korszakában árasztja el a Tripartitum cikkelyeibe merevített erdélyi társadalmat. A paraszttirtó, de vallási szempontból türelmesebbnek mutakozó Zápolya János, a mohácsi vész (1526) évében magyar királlyá választott erdélyi vajda, majd a katolicizmust harciasan védő Fráter György igyekszik ugyan az egyhitűséget fenntartani, de a Honterustól bevezetett s a szász univerzitás szervezetére támaszkodó egységes Lutheránizmust, a katolikus egyházi javak szekularizálásában érdekelt városi polgárság és földesurak reformációját megakadályozni képtelen. Egyébként is a protestáns egyház — legalábbis

kezdetben — anyagilag sokkal igénytelenebbnek mutatkozik, s „az olcsó prédikátort — írja krónikájában a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc — két kézzel kapták“.

A reformáció helyfoglalását elősegíti a katolikus egyház meggyengülése: 1542-től kezdve az erdélyi püspöki szék betöltetlen, s jövedelme a királyné eltartására szolgál. A Fráter György halála után kormányzóvá választott Petrovics Péter, „akit már megméltelyeztek az eretnekek..., kiutasított minden kanonokot, szerzetest és katolikus papot, s falvaikat részben a fejedelmi kincstár javára elkobozta, jórészen azonban maga kaparintotta meg“... — jegyzi meg felháborodottan a jezsuita Arator (Szántó) István. Más egyházi birtokok (főleg 1556-tól kezdve) világi nagyurak kezébe kerülnek, s a kolozsvári és marosvásárhelyi kolostorokban protestáns jellegű iskolák nyílnak. Az 1557-i országgyűlés már megengedi, hogy a katolikus és evangélikus hit mindkét fél tetszésére gyakoroltassék, míg egy zsinat az egységet heyre nem állítja. Izabella, János király özvegye erdélyi fejedelmi méltóságánál fogva tehát az ágostai vallást veszi az állam pártfogásába.

A reformáció mindhárom változata János Zsigmond korában már fejedelmi pártfogással szorít magának helyet az erdélyi társadalomban. A Zápolya-család utolsó, törekeny fizikumú hajtása, aki később mint „szegény fejedelem“ órákon át mozdulatlanul hallgatja a végnélküli teológiai vitákat, anyjának, Izabellának lengyel és olasz reneszánsz hangulatú, de inkább csak felszínes életörömeket hajhászó udvarában nő fel. Az itt élősködő lengyel udvaroncok akadályozzák meg az ifjú tervezett s a török ellen hasznosnak ígérkező házasságát II. Henrik francia király unokahúgával. Ők befolyásolják az egyébként hatalmát féltő s vidám életre vágyó özvegy cselekedeteit, amelyeket, még ha egyes főurak lemeszároltatására kerül is sor, alázatosan vesz tudomásul a bólogató országgyűlés. Izabella halálakor (1559) az uralmat kezébe vevő ifjú fejedelem főtanácsadója Dávid Ferenc, aki „olyan jártas volt a szentírásban, hogy az egész Bibliát könyv nélkül tudta“, és Blandrata György, aki a padovai inkvizíció elől menekülve került Erdélybe, s János Zsigmond orvosa lett. A folytonos csatazaj s megoldatlan belső problémák közepette az ifjút főleg teológiai kérdések foglalkoztatják: „A sok változó állapot között felemelkedvén... mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában.“ Emellett görcsösen ragaszkodik az apjától örökölt „electus rex“ címéhez, melynek elismertetése végett, s bizonyos területek birtoklásáért szakadatlan — olykor-olykor eredményes — csatározásokat folytat a Habsburg-királyokkal. Királyi házból került menyasszony, de a Habsburgok és Valois-k rangjukon alulinak tartják az elmaradott ország beteges és eretnek hitű fejedelmével kötött házasságot. A törökökkel megegyezni kényszerülő s a Szigetvár ostromára készülő Szolimán előtt ünnepélyesen hódoló fejedelemnek eredményes vállalkozása tulajdonképpen csak az 1562-ben „az ő szabadságuknak megnyeréséért“ felkelő közsékekelyek leverésében és leigázásában volt. Halála előtt a végül is nőtlennül elhunyt fejedelem kénytelen a speyeri egyezményben megalakodni a Habsburgokkal. Az elérhetetlen álmokért küzdő, már harmincéves korában — kereken 400 évvel ezelőtt — sirba szálló fejedelem valláspolitikája azonban — ha nála erősebb egyéniségek hatása alatt is — tartós nyomokat hagyott Erdély szellemi örökségében.

Uralkodása elején az ágostai hitvallás pártfogója, de a rendi országgyűlés általános engedékenysége ellenére sem elég erős az erdélyi fejedelmi hatalom ahhoz, hogy a lutheranizmust — amint azt egyes német fejedelmek tették — általános államvallássá emelje. Közben elősegíti a lutheri és kálvinista tanok egyeztetésére irányuló eredménytelen törekvéseket, majd (1563-ban) a nyugtalan lelki Blandrata és Dávid Ferenc hatása alatt ő maga is a kálvini irány oldalára szegődik. Így az

1564-i országgyűlés határozatainak 5. artikulusa szerint „a kolozsvári magyaros, azaz kálvinista hitűek és a szebeni szászok, azaz ágostaiak között disputák és civakodások keletkezvén, pro quiete regni ezután szabad legyen mindkét félnek a kolozsvári vagy szebeni vallást gyakorolni, a város vagy falu maga szabja meg, milyen vallású legyen prédikátora. Szabad legyen a lakosoknak az egyik hitű birtokról a másikra átmenniök“. A törvény tehát lemond valamely államvallás kizárólagosságáról, az államhatalom viszont lehetőséget biztosít a kálvinista vallás gyakorlására is, de fenntartja a közigazgatási területek hitbeli egységét.

Tanácsadóival együtt a fejedelem is tovább halad a megkezdett úton: áttér az egyistenimádó unitárius hitre, „amely ellen — írja Nagy Szabó Ferenc — a calvinianus papok s praedicansok eleget hánykódnak ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de ugyan semmit nem obstálhatnak“. Az 1568-i tordai országgyűlés, a korábbi határozattal ellentétben, már a községek zárt egységét is igyekszik megszüntetni, s megengedi, hogy „a prédikátorok ki-ki a maga értelmé szerint hirdessék az evangéliumot“. János Zsigmond „mellé állának sokan a nagyságos urakban is, azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Deés és a székelységen is néhány faluk és darab földek... mind a két vallás — folytatja Nagy Szabó Ferenc — ...keltte magát a szegény ítélet nélkül való vulgus előtt, de mivel a király választá magának az ariana [unitárius] vallást, majd mind az ország arra hajol vala... Itt Vásárhelyt is voltanak nagy hánykodásban a religió válogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a nagyja az új haeresist [eretnekséget], a Blandratáét bevette vala“.

A tordai országgyűlés határozata azonban távol áll még a tényleges vallás-szabadság biztosításától: egyfelől kimondja ugyan az addig vallási szempontból zárt községi egységek felbontását, másfelől azonban az államhatalom feladatává teszi az ortodox vallású román lakosságnak akár erőszakos úton való áttérítését a protestáns hitre.

Az unitárius vallás további, népi irányú (anabaptista) fejlődésével az 1570-i országgyűlés már szembeszegül, kéri a fejedelmet, hogy büntesse meg az „eretnekségeket“. A rendek tehát az államhatalom segítségével igyekeznek az anabaptista irányzatot felszámolni. Báthori István alatt az unitáriusok is kénytelenek a hierarchikus szervezetre áttérni, s az országgyűlés kimondja, hogy „a religió ne inováltasson“.

A XVI. századi Erdélyben, de az akkori Európa más részeiben sem lehetett még szó a vallási felfogás egyéni szabadságáról: Dávid Ferencnek, aki — Arator szerint — „ha tovább élt volna, behozta volna... az egész Újszövetség elvetését“, a törvény szabta korlátokat átvágó elvei miatt fogságban kell életét befejeznie.

Az erdélyi viszonyokra azonban jellemző, hogy a négy recepta religió közül egyik sem tudta a másikat kiszorítani. Szent Bertalan éjszakájára vagy országpusztító vallásháborúra nem került sor: valamennyi felekezet olyan társadalmi és politikai erőkre támaszkodhatott, hogy fennmaradását biztosítani tudta. Európa más részeivel ellentétben az erdélyi magyar, szász, székely társadalomban kialakult felekezeti csoportok között az erőviszonyok kiegyenlítődtek.

Az új felekezetek Erdélyben kénytelenek alkalmazkodni a feudalizmus szabta szűk fejlődési lehetőségekhez: megmaradnak felülről kormányzott szervezeteknek, a fejedelem és a diéta irányítása és ellenőrzése alatt. Az egyházközségek nem válnak a hívek autonóm, demokratikus eszméket tápláló gyülekezeteivé. Nem fordulhatnak szembe a fennálló renddel.